

Nekrológ helyett – Utassy Józsefről

(1941. március 23. – 2010. augusztus 27.)

„Nehéz összerakni az augusztus 27. és szeptember 8. közötti időszakot – írja az Utassy-émlékszámban a főszerkesztő, Péntek Imre (Pannon Tükör, 2010/5). 27-én, délelőtt 10 óra körül hívott fel Zsóka a szerkesztőségben, hogy kora reggel a költő, a barát és férj – végleg eltávozott. Ott, a zalaegerszegi pózvai Külső-Kórházban, ahol néhány napja látogattuk, s ahol csak ziháló lélegzete jelezte: teste még küzd... Aztán bejött, elmondta, amit tudott. Az évek óta összehalmozódott betegségek egyszerre lobbantak fel, s tették ki a pontot az életút végére. S most az a kötelességünk, hogy értesítsük a sajtót, rádiót és televíziót, hogy Utassy József, Kossuth-díjas költő eltávozott e földi világból. S életműve immár lezárulva, elfoglalja helyét az egyetemes magyar irodalom univerzumában.” – A barát és költőtárs tényszerű beszámolójának utolsó mondata a legfájdalmasabb, ugyanakkor ennek az utolsó mondatnak az érvényessége a leginkább kétséges. Kérdés, hogy a régóta elkerülhetetlen tragédia bekövetkeztével vajon a költő életműve valóban az őt méltán megillető helyre került, kerülhetett-e a magyar irodalom történetében?

Utassy József halálának hírére, miként az lenni szokott, számtalan nekrológ született. Sok barát, ismerős érzett készletet arra, hogy nyilvánosan is, nekrológgal vegyen búcsút a huszadik század második felének egyik legnevezetesebb magyar költőjétől. A nekrológ önmagában is különleges műfaj. Pályatársak és rokonszenvezők szomorú aktualitásával tisztelgésének műfaja az elhunyt iránt. Az írott és elektronikus sajtó általában kötelességszerű megemlékezése valamely neves kortárs halálhíre alkalmából. Meghatódott, érthető módon elfogódott és elfogult hangvételű, ugyanakkor nagyon sok tanulsággal szolgáló műfaj. Sokan (el)várják, méricskélük hosszát és szerzőjének őszinteségét, hitelességét, annál kevesebben olvassák és értelmezik annak tanulságait. Pedig a nekrológ adott esetben nagyon is fontos és meglehetősen pontos jelzés lehet egy éppen lezárult életút megítélésének várható alakulástörténetéről. Az Utassy József halálát követően napvilágot látott megnyilatkozásokra különösen érvényes ez a megállapítás. Azokban a közösen átélt életesemények felidőzésén túl rendre felmerül az életmű jelentésének és jelentőségének kérdése is. A kérdés ugyanis mindegyre ugyanaz: a gyász- és kegyeletli napok elmúltával mutatkozhat-e kellő esély és igény arra, hogy az elhunyt költő élete és munkássága végre az őt megillető méltó elemzésben és elismerésben részesüljön?

A
R
C
K
É
P
E
K

A tisztelgések és megemlékezések sorát szintén a család jó barátja, a pannon irodalmi lap kiadóvezetője, Péntek Imre nyitotta meg, s ő volt az, aki e tisztelgések és megemlékezések fő irányait is megjelölte a temetésen elmondott beszédében. Búcsúztatójában magától értetődő módon szövegezte az összekovácsoló erejű egyetemi évekről, a kollégiumi szobák hangulatáról, a közös borozgatásokról, az első versekről, irodalmi szervezkedésekről és a nagy elszánásról: „gyönyörűket írni”. Arról az egyszerre szakmai és baráti szövetkezésről, amelynek, úgymond, „kitüntetett pontja volt Dzsó egyénisége, személye. Pazarul gazdag költészete aranyfedezetével, kérlelhetetlen, meg nem alkuvó magatartásával, metszően éles és pontos ítéleteivel. Igazodásunk sarkcsillagát szemléltük benne. S ma még jobban érzékelhető: nem tévedett. És nem tévedtünk. Társunk volt, amikor fénykorát élte: ahol csak megjelent, hatott, hódított. Kérlelhetetlen igazságaival, verseinek megfoghatatlan édességével, mely első hallásra elbűvölte a közönséget. Sokan vélték felfedezni benne a nagy elődök reinkarnációját. Amikor »nagy szem fénybe borult / homloka, arca kigyúlt./ Március anyaga jött hozzá kipirultan a láztól / diktált

néki, dalolt:/ forradalom szaga volt.«. A felfelé ívelő pálya csúcán, fiatalok rajongó pillantásától kísérve, a zsúfolt termekben. S láttuk összetörve, a »kórtól ragyogva«, a Pokolból jövet. Csodálatos tehetsége, elhivatottsága átsegítette ezeken a holtponos időszakokon is, és a kínból, megalázó emberi helyzetekből, örületből gyönyörű versek születtek.»

A halotti beszédnek vagy nekrológnak legenda-építő ereje vagy szerepe is van. Megfogalmazója az érintett közeli ismerőseként, elsők között foglalja össze és jelöli meg az elhunyt legjellemzőbb személyiségjegyeit és tevékenységének legfőbb eredményeit. Péntek Imre beszéde (és nyomában számos publikáció) ebből a szempontból is nagyon tanulságos. Pontosan kirajzolódik belőle (belőlük) mindaz, amit az irodalmi közvélekedés Utassy-életnek és -életműnek, Utassy-munkásságnak vagy -jelenségnek gondol. Az Utassy-élet(mű), -munkásság vagy -jelenség legfontosabb jellemzője ebben a megközelítésben pedig nem más, mint hogy adott egy merészen felfelé ívelő költői pálya, mely csúcspontját (azt a bizonyos fénykort) valahol a hatvanas-hetvenes évek fordulóján éri el. Az ígéretes költői pálya kibontakoztatója a Kilencek néven és az *Elérhetetlen föld* antológiával 1969-ben színre lépő és elhíresült csoportosulás legmeghatározóbb egyénisége, Utassy József, aki kezdettől fogva az irodalmi társadalomjobbítás vagy -orvoslás kiemelkedő letéteményese és fő zászlóvivője, az igazság magabiztos és megingathatatlan képviselője és hirdetője (köz)életben és művészetben egyaránt. (Évszámok, találkozások, személyek egyébként is szinte sorsszerűen végigkísérik élet-útját. Életének első tizennégy évét a számára oly kedves, több versében is megidézett, gyönyörű nevű kisfaluban, Bükkszenterzsébeten tölti. Cso-da hát, hogy 1968-ban nőül vett hűséges és odaadó társát Horváth Erzsébetnek hívják? A családi révbe érkezédt alig egy esztendővel követi a szakmai, a nemzedéki és antológiai fellépés, amit társaival együtt olyan neves támogatóknak köszönhet, mint Juhász Ferenc, Kormos István vagy Nagy László. Ugyanebben az évben jelenik meg első versesköte-te, a *Tüzzem, lobogóm!* is, hogy a következőre, a *Csil-lagok árvója* címűre azután nyolc esztendeig kelljen várakoznia, a hatalom elzárkózó tiltása miatt. S ugyancsak az 1969-es évben születik meg tragi-kus sorsú fia is, akinek mindössze két évtizednyi, szenvedéssel teli élet adatik meg. Öröm és bánat, siker és kudarc, szárnyalás és mélyrepülés furcsa elegye e különleges költői életút, a szó szoros és át-vitt értelmében egyaránt.)

Utassy József életében és költészetében a nagy fordulópont a hetvenes évek közepe táján következik be, nyilvánvalóan nem kis részben az említett ellentmondásos életeseményeknek és végletességeknek a következtében. Több vissza-emlékező is jogosan utal rá, hogy körülbelül úgy 1974-től, hosszan tartó betegségétől kezdődően figyelhető meg közéleti tevékenységében és írá-saiban, hogy fokozatosan alábbhagy bennük a pályakezdeti forradalmi hevület, mindinkább ter-et veszít a nemzedéki vezérszerep érvényesíté-sének igénye, akadozik a publikálás, az emberi és írói jelenlét folyamatossága, mind nyomasz-tóbb terhet jelent a gyermek gyógyíthatatlan be-tegségének tudata és mindezek nyomán a saját egészségi állapot, az idegrendszer megrendülé-sének állandósuló fenyegetettség-érzete. A nagy elődök reinkarnációja, akarva-akaratlanul, kezd a nagy elődök túlélőjévé válni. (Nem véletlen, hogy a néhány hónappal a halála előtt készített portréfilmben életét és pályáját maga is két nagy szakaszra tagolja, s azt panaszolja, a sors mekko-ra igazságtalanságának tartja, hogy ennyire meg-késve, csak 2008-ban kapta meg a Kossuth-díjat.) Az életút második nagy szakaszában viszonyla-gos visszaszorítottságának, visszaszorultságának és visszhangtalanságának jellemző példája az az eset, amelyről az említett Pannon emlékszám-ban a főszerkesztő-helyettes, Szemes Péter számol be: „Kezdő doktorandusz hallgatóként egy, a pécsi egyetemen a 70-es évek magyar irodalmáról ren-dezett konferencián rendkívül hűvös fogadtatásra talált, s személyemmel és munkámmal szemben nagyfokú bizalmatlanságot szült, mikor a Kilen-cekről és Péntek Imréről tartottam előadást, ki-emelve Utassy méltatlan recepcióját is (Szabolcsi Miklós »publicisztikus tehetségnek« nevezte). Mint később kiderült, azt várták, hogy Nadas Pé-ter drámáiról fogok beszélni, hiszen az jobban il-leszkedett a tanszéki trendhez.”

Az életút és pályaalakulás hatás- és fogadtatás-történetének talán legnagyobb ellentmondása és végletessége azonban – s a búcsúbeszédnek és nekrológoknak évada ennek felmutatására is alkalmas kell teremtsen –, hogy miközben a hetvenes évek közepétől életben és költészetben alapvetőnek nevezhető fordulat következik be, addig a szűkebb és tágabb értelemben vett (személyes, nemzedéki, olvasói, szakmai) környezet továbbra is a pályakezdeti időszak tevékenysége és eredményei alapján ítéli meg (vagy éppenséggel el) a későbbi időszak tevékenységét és eredményeit. A kortár-si visszaemlékezések és kritikai megközelítések

mintha továbbra is egyfajta legendaépítésben, életút és pálya egyneműsítésében lennének érdekeltek és érintettek. A probléma legalábbis kettős. Egyrészt életút és pályaalakulás, ez már az eddigiekből is egyértelműen látszik, egyáltalán nem tekinthető egyneműnek vagy egyenes ívűnek. Másrészt magával az érintettel szemben a legigazságtalanabb korábbi önmagát és törekvéseit későbbi önmagára és törekvéseire rávetítve számon kérni. S még valami. Talán a legfontosabb. Mert eredendően esztétikai természetű kérdés (vagy legalábbis kizárólag annak szabadna lennie). A gyászbeszéd és nekrológok alapján végképp úgy tűnik, hogy mind sürgetőbb és időszzerűbb az Utassy-recepció vagy Utassy-kép árnyalása, esetleges felülvizsgálata vagy átértékelése. A kortársi visszaemlékezések és személyes tapasztalások által megerősített további legendagyártást fel kell(ene) váltania a kor tudományos színvonalán álló, szigorúan szakmai szempontokat érvényesítő megközelítésnek. Mai horizontról nézve ugyanis nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az utóbbi időben a költői életútnak éppen azok – a kortársak által előszeretettel emlegetett és legjelentősebbnek tartott – darabjai veszítettek leginkább egykori fényükből, amelyeket mindekelőtt az aktuálpolitikai forradalmi hevület, a szókimondó karakánság, az igazmondó elszánás jellemezett. Mai szemmel nézve például a korszak emblematikus, azóta is sokat idézett verse *A XIX. század költőire* és annak szerzőjére való nagyon közvetlen utalásával, választékosnak szánt szóhasználatával és igencsak tompa rímeivel ma már sokkal inkább harsánynak, direktnek és meglehetősen kimódoltnak hat, mintsem kellőképpen kiérleltnek, megformáltnak vagy őszintének:

Zúg Március

Én szemfedőlapod lerántom:
kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

Zúg Március, záporos fény ver,
suhog a zászlós tűz a vérben.

Hüvelyét veszti, brong a kardlap:
úgy kelj föl, mint forradalmad!

Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!

A pálya egészének ismeretében, ezzel szemben, mind határozottabban állítható: Utassy József nem szorítható be egyszerűen a váteszes, küldetéses, közéleti költő skatulyájába; költészetének nem feltétlenül ez a forradalmi hevületű, közéleti elkötelezettségű, igazságosztó rétege a legidőtállóbb tartománya. Napjaink irodalmi tudatához és ízléséhez, ha tetszik, elvárásai horizontjához sokkal közelebb áll a pálya második szakaszának eddig talán nem értékének megfelelően kezelt, a megelőzőkhez képest sokkal személyesebb és mélyebb, meditatívabb és megformáltabb vonulata. Álljon itt is egyetlen, ugyancsak rövid sorú strófából építkező vers igazolásul, mely a játékos, dalszerű megszólalással szinte észrevétlenül képes magába rejteni a szeretett társ elvesztése és a halál közeledte iránti félelem érzetét:

Erzsikém!

Neked kaszálnom kellene a rózsát,
mert te vagy itt a tisztesség, a jóság:
neked kaszálnom kellene a rózsát!

Álmomban olykor hetvenhét harang szól,
és megkondul az ég is messzehangzón:
jaj, meg ne halj! riadok föl. S te alszol.

Szívemből már kihalt a vágy, szorongok.
Hozz Erzsikém, bánat ellen piros bort,
és játssz velem, bolondozz és bolondozz!

Ha meghalunk, büszkén halunk meg. Halkan,
ahogy elhal a gondokán a dallam.
Elmúlásunk ünnep lesz. Halhatatlan.

A két vers, a két korszak, a kétfajta világlátás és versbeszéd mindazonáltal szorosan összetartozik. Egymástól nem elválasztható. Egymás ellen nem kijátszható. Ugyanegy szívhez és lélekhez tartoznak. Utassy Józsefhez. Igaza lehet Tóth Erzsébetnek, aki a legszebb nekrológot írta róla, 2010. augusztus 28-án, egy nappal a halála után: „Most már tudom: ő volt a mi utolsó szentünk. Az utolsó bölény. Ő volt az, aki természetesen mondhatta: »Talpra Petőfi! Sírodat rázom!« És »Lopnak a bőség kosarából!«. Aki szegény nélkül írhatta: Haza.

Magyarország. Nem izgatta, hogy más idők járnak. Ő nem ismert más időket. Nekünk, akik kis pisisek voltunk a költészetben, és mindent meg akartunk újítani, Utassy szent volt. Bátor. Hős. Világháborús árva. Mindenki megírta a tisztelgő versét neki, a kikezdhethetetlenek. Aki úgy írt verset, ahogy a má-dár dalol. Tisztán, egyszerűen, harsogva szántva a levegőt, mint a rigó. Nem csilingelt soha, a dalsze-rűsége ellenére. Kegyetlen, kemény sorai voltak, soha egyetlen fölösleges félszó. Mintha büntetés járna a fölöslegért. Nagyra nőtt, furcsa életművek körül zengett aztán a dicsőítő kórus, akik meg a fö-löslegre esküdtek. Csak legyintett rájuk, talán nem is fogta föl, mi történik. Vagy ha felfogta, nem iz-

gatta nagyon. Az alapkérdésekig visszamenni, azokat zengeni újra és újra. [...] Jöttek kánonok, divatok, paradigmák, az utolsó húsz évben nem-igen láttam nevét a névsorokban. Ő a belső időhöz igazodott, ahol nincs divat és nincs paradigma. És nincs egyetlen fölösleges szó. De van Isten, Édes-anya, haza, Magyarország, csillag. Ezek az elárult és elárult és elfeledett szavak fényt kaptak tőle és hitelt. Igen, lehet még így. Neki lehetett. Drága Dzsó! Hosszú betegséged alatt is tudtuk, hogy élsz, küzdesz. Alig változik valami. Verseid megszólal-nak bennünk ezután is, vigasztalsz, velünk leszel. Köszönjük, hogy voltál."

Vilcsek Béla

